

І.М. Зварич

Чернівецький національний університет

МІФ І ПОЕТИЧНИЙ КОНТЕКСТ Т.ШЕВЧЕНКА

Найвеличніше в нашій літературі міф постав у творчості Т.Г.Шевченка. Власне, саме життя поета є міфом, у якому колективна душа нації реалізувала себе в тій повноті та універсальності, що може бути названим українським духовним космосом. Його біографія в свідомості українця є скоріше сакральним "житієм", аніж хронологічною послідовністю подій життя земної людини. Його портрети під рушниками в сільських хатах поруч з ликами святих є іконами, а не простими зображеннями. Вони є образами. Сакральність Шевченкової постаті засвідчує і те, що його твори мало хто пам'ятає чи читає серед селян, як, наприклад, мало хто знає докладно сакралізовані історії святих мучеників. Портрет Шевченка поруч з іконами – це атрибут віри, а не ясно усвідомлювана роль поета в історії творення національного світобачення. Такі вирази, як "наш Тарас", просто "Тарас", "Кобзар", "наш Шевченко" і насамкінець "батько Тарас" вичерпують, власне, весь об'єм емоційно-чуттєвого, релігійно-духовного ставлення народу до поета.

Шевченко, безсумнівно, у свідомості народу стоїть в одному ряду з поетами священної християнської історії. Той відомий факт, що протягом багатьох років люди вірили в Шевченка як у свого визволителя з кріпацтва, поклонялися його могилі, як могилі святого, підтверджує сакральність його постаті в українській свідомості. Може здатися, що проведення паралелі між Спасителем та Шевченком занадто прямолінійне, але з точки зору структури міфопоетичної свідомості, поет в українській національній душі займає місце сакральної постаті, що своїм мученицьким життям та смертю започаткувала нову еру і згуртувала навколо себе нову духовну спільноту. З цієї точки зору "батько Тарас" у духовній українській сфері є сакралізованою постаттю, що типологічно нагадує міфічних першопредків, а всі поетичні, епічні і т.п. звертання до нього в нашій літературі (культури взагалі) і до сьогодні (з цієї точки зору) кожного разу звучать, як "Отче наш".

Шевченківські свята по всій Україні та паломництво на його могилу підсилюють міфологічну сакральність його особи і його ролі в нашій свідомості. Дивний (може тільки на перший погляд) збіг його дня народження з початком весни немовби започатковує цикл великих свят української душі, і ця душа іде до поетової могили, на українську Голгофу, щоб припасти (співпасти), щоб не пропасти. І співає велику пісню, еднаючись в ній у цілісне духовне єство, як у літургійному таїнстві.

Шевченків дух об'єднує колективну душу етносу, і ми щовесни при всій своїй секуляризованій свідомості, самі того не знаючи, відправляємо священні за суттю ритуали, ілюструючи їх текстами "батька Тараса", що виражають зміст, структуру та притаманні тільки нашому національному духові риси. Ми ототожнюємо себе з ним, ми ритуально впроваджуємо свій етнічний космос щорічно. Його свята з цього погляду є точкою відліку часу в наступному циклі існування нашої, організованої ним, духовної цілісної єдності.

Сакралізація і перетворення в міф постаті Шевченка в українській свідомості є фактом загальноновизнаним. Ми не будемо торкатись історії цієї сакралізації, оскільки про це вже не раз мовлено з особливим акцентуванням уваги на ідеологічних чинниках протилежних орієнтацій. Це може бути цікаво з точки зору соціологічних наук та наукових дисциплін, для яких, власне, це чи не єдиний (можливо, з тих-таки спекулятивних причин) аспект аналізу. А з позиції міфологічної всі спекуляції чи точки зору, пов'язані з дослідженням останніх, виглядають як догматичні, еретичні чи сектантські течії у великому незмінному контексті національного міфу. Всі вони гуртом не змінюють ні його семантики, ні структури. Ні одна ж із сект чи національних церков християнства не похитнула постаті Ісуса. Навпаки, всі вони в переважній більшості доводили свою особливу і привілейовану близькість до Нього. Всі ж, що не входили до цього числа, не робили особливої "погоди" в християнстві.

Шевченко як центр національного духовного єства залишається цим центром і тепер. Він об'єднує етнос, як Христос об'єднує християн світу в єдине ціле (церкву). Шевченко є об'єднуючим центром національної духовної окремішності, яка в сакралізації свого секуляризаційного буття улягає сакральному змістові та історії Христа, входячи в його загальний контекст складовою частиною всесвітньої християнської душі, утверджуючи останню в своєму існуванні.

О.Забужко зауважила, що Шевченко "дав свого часу поставленій перед загрозою ліквідації українській спільноті духовний *raison d'être*, при чому автор міфу виявився символічно "розп'ятим" у точці ним-таки й виведеного на яв перетину", як здається авторові, "двох антагоністичних течій – офіційної церковної та стихійно-"народної" релігійності" [2, с.29]. Названий антагонізм якщо й існував, то, безперечно, у абсолютно зовнішньому соціально функціональному вияві, а не внутрішній сутності. Зовнішні ознаки антагонізму цілком вичерпуються "офіційною" релігійністю церкви. Суті ж Шевченківського міфу це не стосується. Співіснування Шевченка та його міфу зі святими угодниками в загальному християнському контексті української національної свідомості доведене часом і загалом не викликає суттєвих сумнівів. Що ж стосується "класичного культу "народного святого"", то він аж ніяк, навіть на позірний погляд, не "тягне" на основу формування окремої релігійної секти, а цілком гармонійно (без спротиву, опозиційності, не кажучи вже про відсутність у ньому ідеологіч-

ного протиставлення "офіційній" релігії) входить у загальний контекст християнського міфу, займаючи там хоч і своєрідне (можливо, навіть у статусі "народного святого") місце, наприклад, поруч зі святим _ад часо та іншими угодниками.

Шевченків міф у загальному українському світогляді є однією з його формотворчих основ.

Шевченка розпинали представники різних "офіційних" установ багатоварово і кожного разу у свій спосіб. Але, повторимо, що це дрібне "сектантство" не змінювало його місця та ролі в структурі міфу. Важливішим є те, що він сам себе "розп'яв", немовби знав (паралелі зі Спасителем очевидні) свою місію, усвідомлював її, і був їй відданим.

Саме ця відданість визначила місце поета в нашій культурі. Народ у житті та творчості поета побачив себе й інтуїтивно, підсвідомо знайшов в цьому свій порятunek і надію на воскресіння.

Вітчизняна наука новітньої доби спромоглася на те, щоб подолати канонічну сакральність у сприйнятті постаті Шевченка та його спадщини [1;2]. Необхідність у цьому відчувалася завжди, бо офіційно визначені постулати в ставленні до Шевченка як до "революціонера-демократа" домінували над усіма іншими. Рамки, визначені цим ставленням, були завузькі, поверхові і заідеологізовані. Шевченко як "революційний демократ" вивищувався над поетом та українцем.

З боку ж народної "канонізації" поета та _ад часови на цьому політиків і громадських діячів стереотипне сприйняття Кобзаря, що традиційно склалося в українському суспільстві, підсилювалося і, здавалося, буде вічним.

Однак ситуацію порушив Г.Грабович роботою "Шевченко як міфотворець"(1988). Вчений не міг не передбачити того, що його дослідження викличе багато нарікань, заперечень і навіть осуду. Реакція абсолютно очікувана і закономірна, бо погляди Грабовича руйнували усталену цілісність контексту шевченкознавства та загальнонародний стереотипний канонізований статус поета.

Сам вчений погоджується з цим у післямові до видання названої роботи 1991 р. Він немовби злякався. І пише так, що його можна зрозуміти, як людину, яка намагається себе виправдати: "Ця книжка не має на меті "розвінчання" міфу – або "демистифікації". Вона також не стирає межі емоційного й аналітичного сприймання поета" [3, с. 211]. І далі, продовжуючи в тому ж тоні, робить, на наш погляд, реверанс у бік своїх опонентів, щоб вони, не дай Боже, не розсердилися ще сильніше: "Ще донедавна я був схильний твердити, що за умов нормалізації українського культурного і політичного життя Шевченко перестане бути іконою, пророком і стане "тільки" одним з великих поетів людства. Це, напевно, так. Але в якійсь мірі він таки залишиться пророком, бо не можна не враховувати історичної пам'яті й своєрідного, глибоко закарбованого в українських серцях, здається Богом даного, тайнопису його слова. [1, с. 211]. Автор

цих рядків, здається, висловився так, що і сам залишився при своїй думці, і опонентів “заспокоїв” вельми втішним, але неверифікованим означенням “Богом даного”.

Останнє, звичайно з огляду на сьогоднішній день, видається зайвим, бо шановний вчений не оскверняв ікони і не “розвінчував” міфу. Він його просто пояснив, показав первні його цілісності і механізм функціонування, концептуально описав Шевченків міф і вперше назвав його міфом. Сама канонічність останнього не постраждала. Навпаки, чітко окреслених форм набула постійно відчувана, але неназвана глибинна сутність цієї канонічності. Спротив, який зустріло дослідження Грабовича серед частини українства, полягав саме в тому, що воно було сприйняте як загроза канонічному цілісному контекстові міфу, хоча насправді таким не було і не стало нею. “Шевченко як міфотворець” по відношенню до Шевченкового міфу може розглядатися (модельно) як співвідношення Біблії і кабалістичних ад ча в іудаїзмі. Аналогію підсилює методологічна “сухість” праці та глобальність завдання в розумінні українського духовного космосу. Так чи інакше, а робота Грабовича започаткувала новий етап у шевченкознавстві і є фактом ад часових культурологічного значення. Вона вивела постать Шевченка та його творчість за межі тимчасових історичних, політичних та станових доктрин і визначила позачасове існування поетової спадщини в статусі міфу. Останній обіймає собою всі названі вище (і взагалі всі можливі його інтерпретації), залишаючись при цьому абсолютно нейтральним по відношенню до них, як нейтральною залишається семантика абсолютної міфологічної реальності щодо форм обрядів та ритуалів, які частково її виражають. Тому Шевченко “і досі становить той іманентний і великою мірою позачасовий ґрунт, на якому всі різновиди української думки схрещуються і конфронтуються. І тут (може надто оптимістично) ввижається замкнення історичного кола” [1, с. 201]. Складається враження, що вічність шевченківського міфу дійсно включає в свою циклічність, в “замкнення історичного кола” всі можливі темпоральні вияви свого існування. Міф є тим об’єктом вивчення, який підкорює своєю логікою суб’єктивну волю, визначаючи їй роль вираженням себе самого і собою. Таким чином виявляє себе абсолютність міфологічної реальності та її абсолютної влади. Суб’єкт у цій реальності обов’язково підлягає її впливові і те, що він самовпевнено представляє як результат власного впливу на названу реальність, насправді є тільки одним із можливих (ритуал, обряд, молитва, божба, ересь, сектантство тощо) значень і форм самовияву останньої. Тобто ми живемо всередині міфу, підкорені логіці організації та функціонування його цілісності і, як наслідок, оперуємо елементами цієї логіки при спробах виразити семантику міфу. Шевченків міф створює настільки щільну реальність українського духовного космосу, що її тотальна влада забарвлює своєю семантикою всі сфери життя етносу ось вже понад 150 років. Здається, що назване ущільнення має тенденцію до збільшення в зв’язку з сучасними

соціально-політичними процесами в нашій державі.

Тому можливість інтелектуальних конфронтацій всередині міфологічної реальності Шевченка вельми велика і закономірна. А якщо врахувати те, що до Шевченка ми апелюємо як до найвищої інстанції (до Бога), то за право істинного тлумачення поетового (етнічного, зрозуміло, водночас теж) космосу боротьба наростатиме. Інша справа, що такі тлумачення мали, мають і матимуть різні значення та різні рівні аналізу (від текстології до загальнотеоретичних доктрин чи окремих положень). Важливим при цьому є те, що всі вони за своєю суттю були, є і довго будуть частковим вираженням великого контекстуального змісту Шевченкового міфу в науці, мистецтві, політиці тощо.

Для нас важливішим і головним є те, що концептуальне осмислення творчості Шевченка в українському літературознавстві відбулось і затвердилось як факт загально визнаний. Таким його зробила саме методологія (структуралізм), яка викликала так багато суперечок та обурень.

Жодні інші методологічні засади, окрім структуралістських, неспроможні вивести міфологічний сенс надзвичайно складного поетичного контексту на рівень універсальних позачасових категорій і понять. Історизм та пов'язані з ним теоретичні методи страждають часом (особливо советського _ад час) ідеологічною заангажованістю та вузькістю однозначних інтерпретацій. Так чи інакше, а історична "прив'язка" при якій завгодно методологічній та ідеологічній свободі обмежує та звужує самою вже "прикладною" суттю своєї операціональної мети значення аналізованого матеріалу. Ознаки історії взагалі по відношенню до першооснови (як правило – міфологічної) є явищем вторинним. Ні в якому разі це не треба розуміти як другорядність чи необов'язковість. Навпаки, універсальність міфологічної основи може бути виявленою тільки в цілісному, детальному і повному аналізі всіх можливих реалізацій її змісту, починаючи від текстології і закінчуючи сюжетно-образним рівнем. Однак ця основа як позачасова категорія виступатиме первинною і незмінною в своїй універсальності щодо до всіх історично зумовлених спроб її осмислення.

Використання структуралістської методології дозволило Грабовичу вивести з історично зумовленого (і тому завжди звуженого контексту інтерпретації) творчість Шевченка і поставити її в ранг формотвірної основи цілісного українського світовідчуття.

За певних умов можна, звичайно, сам структуралізм визначити історично зумовленою методологією зі своїми недоліками та обмеженнями. І вже самою цією постановкою питання підвести під сумнів її історичну нейтральність щодо об'єкту досліджень. Однак сама можливість такого звинувачення не буде логічно виправданою, бо жодна інша методологія не базується на виведенні історично нейтральних (універсальних) основ побудови цілісних моделей дійсності. Названі основи складають бінарні опозиції, які "ідеологічно" не можуть бути прикріпленими лише до одного періоду чи етапу розвитку суспільства. У найзагальніших своїх виражен-

нях вони в часі є вічними, у просторі – всюдисущими, а в суспільстві – сталим виявом загальнолюдського моделювання, пізнання та прогнозування процесів життя соціуму.

Виходячи з цього, творчість Шевченка в структуралістському ракурсі набула чітко окресленої цілісної і універсальної (а тому й нейтральної у всіх відношеннях) форми, якою є міф. У цьому статусі вона є одним із чинників формування та гуртування колективної української душі. Тому, наголосимо ще раз, всі форми прояву життя цієї душі є проявами можливої реалізації міфу, який її об'єднує і визначає її загальний зміст. Цим фактом творчість Шевченка вивисщується над усіма претензіями та спекуляціями усіякої інтелектуальної, політичної чи громадської окремішності. Без врахування об'єднуючої настанови Шевченкового міфу, тобто без врахування _ад часових (вічних) його параметрів усі спроби аналізу чи інтерпретацій нестимуть у собі певну змістовну звуженість чи відверту заангажованість різного кшталту.

1. *Грабович Г.* Шевченко як міфотворець. — К., 1991
2. *Забужко О.* Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. — К., 1997.

Summary

The problem of myth in the context of Shevchenko's poetry rouse much argument and discussion in the course of which myth is considered as a rule as a phenomenon deprived of its essential features.

In this connection there exist some necessity to accent attention on this problem again to bring in the active terminological usage such concept as „myth”, „personal myth”, „myth and canonical text”, „myth and ethnic outlook”, „myth and nation's collective soul”.

Стаття надійшла до редколегії 14.05.2002.